

UEW. = RÉDEI, KÁROLY 1986–1991. *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.

U. SZABÓ GYULA 1913. A Lugossy-kódex. *Magyar Könyvszemle* 21 (új évfolyam): 217–231.

VÁLYI ANDRÁS 1796–1799. *Magyar országnak leírása* 1–3. A' Királyi Universitásnak betűivel, Budán.

VASMER, MAX 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Winter, Heidelberg.

ZOLTÁN ANDRÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem

ÉLŐNYELV

Az Új magyar nyelvjárási atlasz projekt szociolingvisztikai interjúiról

A magyarországi minta bemutatása*

1. Bevezetés. 2007-ben kezdte meg működését a Magyar Tudományos Akadémia által finanszírozott, szervezetileg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékéhez kapcsolódó Geolingvisztikai Kutatócsoport. Célja nagy mennyiségű szinkrón regionális adatok gyűjtése volt egy második általános magyar nyelvatlasz, az Új magyar nyelvjárási atlasz koncepciójához (a továbbiakban ÚMNYA.), A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) 220 kérdésének megismétlésével. Emellett a projekt fontos újdonsága volt egy rövidebb, 48 tételből álló szociolingvisztikai jellegű kérdőív kikérdezése is a gyűjtőmunka során. Az ezekre kapott válaszokból nyert adatok annak a megállapítását teszik lehetővé, hogy milyenek a mai nyelvjárási beszélőknek azok az attitűdjei, amelyek hatással vannak regionális nyelvhasználatukra (az ÚMNYA. projekt részletes bemutatásához, így például célkitűzései, kutatóponthálózata, tartalmi és technikai előkészítése, valamint módszertana leírásához l. KISS 2006 és 2010, továbbá PARAPATICS 2022).

A szociolingvisztikai kérdőív több egységből állt. Az egyik köszönési formákra, a másik grammatikalitási ítéletekre kérdezett rá, és voltak szemantikai jellegű kérdések is. A legnagyobb egységet a következő kérdések képezték: „221. Beszélnek-e itt, ezen a településen tájszólásban? 222. Szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken? 223. Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között? 224. Kik beszélnek a régi tájszólást a településen? Csak az öregek vagy fiatalok is? 225. Mit gondol, megmarad itt a nyelvjárási beszédmód a jövőben is? 226. Tud-e a magyarok kívül más nyelven is? Melyiken? 227. Sajnálná, ha megszűnne településükön a nyelvjá-

* A szerző a tanulmány elkészítésekor a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjában részesült. Köszönöm SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLÁnak a dolgozathoz fűzött precíz, értékes megjegyzéseit.

rási beszéd mód? 228. Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint itthon/otthon családi körben? 229. Hallott-e olyan magyar szavakat, kifejezéseket a szomszéd települések magyar beszélőitől, amelyeket itt nem mondanak? 230. Szokták-e ugratni, csúfolni ennek a településnek a lakóit az itteni beszéd mód miatt a szomszéd települések lakói? 231. Itthon/otthon, családi körben a helyi szokás szerint beszélnek vagy ahogy a televízióban meg a rádióban hallják? 232. Tetszik-e Magának/Maguknak az itteni beszéd mód? 233. Előfordult, hogy megszökták nyelvjárási beszéd módja miatt? Ki és hol? 234. Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszéd módját? 235. Véleménye szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul?”.

Az MTA-ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport munkája 2012-ben befejeződött. A korszerű módon, magas minőségben rögzített, több tízezer óranyi hangfelvétel feldolgozása azonban máig nem történt meg szisztematikusan és átfogó módon, az adatgyűjtést követő néhány évben csupán kisebb elemzések születtek (l. pl. KISS 2010a és 2010b, ZELLIGER 2011, PARAPATICS 2012, IGLAI 2017). „Az atlaszmunkálatok azonban valójában a feldolgozásokkal válnak teljessé, a tudomány számára maradéktalanul kiaknázzhatóvá” (KISS 2006: 138). A jelen dolgozat célja, hogy – a Geolingvisztikai Kutatócsoport munkájának lezárulta óta először – részletes áttekintést adjon a hanganyag legalább egy jelentős részének az állapotáról. Nevezetesen arról, hogy az előzetesen kitűzött célokhoz képest miként tudott megvalósulni az adatgyűjtés a magyarországi szociolingvisztikai interjúk vonatkozásában, tehát pontosan milyen mennyiségű és rétegzettségű adatokkal számolhatunk akkor, amikor az ÚMNyA. hangarchívumának határon inneni szociolingvisztikai felvételeiről van szó.

Ennek a feltárására 2020 és 2023 között nyílt lehetőségem az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával, noha a kutatásnak nem az állapotfelmérés volt az elsődleges célja. Az ösztöndíjjal támogatott vizsgálatban a Magyarországon rögzített szociolingvisztikai interjúk 13 kérdésének – illetve kérdéspárjának (l. 224. és 233. kérdés) – lejegyzését és elemzését vállaltam, amelyek révén adekvát képet kapunk a megkérdezett beszélők nyelvi-nyelvjárási tudatosságáról, saját lakóhelyük és más környékek nyelvhasználatával kapcsolatos nyelvi mentalitásokról. „Ezt azért szükséges vizsgálni, mert a nyelvjárások használatát nagyban befolyásolja, hogyan viszonyulnak hozzájuk a beszélők [...] bármely formában történő stigmatizálása [...] akadályozza az egészséges anyanyelvtudat kialakulását (a köznyelv és a nyelvjárás konfliktusba keverésével), illetőleg mert a megbélyegzés miatt a regionális nyelvhasználatú ember nemcsak otthoni nyelvével kerül(het) negatív viszonyba, hanem mindazzal, ami e nyelv(változat) mögött van (és ennek személyiségromboló hatása különösen nemkívánatos)” (KISS 2010a: 388, l. még KISS 2006: 135).

E munkához azonban arra is szükség volt, hogy a lejegyzendő felvételeknek az archívumból történő kiválogatása során egyúttal számba vegyem, miként is valósultak meg a Geolingvisztikai Kutatócsoport munkatervében leírtak, azaz, hogy melyik kutatóponton hány és milyen független változókat mutató adatközlővel számolhatunk. Hiszen köztudott, hogy a tervezett mintavétel a valóságban nem mindig kivitelezhető maradéktalanul. Sokszor például csupán az adott kutatópontra felvenni kívánt interjúk szervezői kerülnek fénnyel olyan demográfiai jellemzőkre, a településen az elmúlt évek, évtizedek során bekövetkező különféle (pl. gazdasági, ipari, társadalmi stb.) változásokra, amelyek nem teszik lehetővé vagy éppen értelmetlenné teszik a gyűjtést, legalábbis az adott kutatási téma szempontjából. Mások pedig emberi tényezők gátolják a munkaterv maradéktalan kivitelezését (erről l. még alább).

Így tehát a fent említett, hároméves kutatás fontos hozadékának tartom, hogy – egyelőre a hazai szociolingvisztikai interjúk vonatkozásában – publikussá válik, egyáltalán milyen adatok állnak rendelkezésre ahhoz, ha bárki más bármely más kutatási célokra kívánja használni az ÚMNyA. hangarchívumát. A következőkben ezeket az adatokat és a belőlük készült, nyilvánosan egyelőre nem hozzáférhető adatbázist mutatom be részletesen. Annak a kutatásnak az eredményeiről, amelyhez e feldolgozás első lépéseire szükség volt, más tanulmányokban szólok (legfőképpen I. PARAPATICS 2022 és 2023).

2. A Magyarországon rögzített szociolingvisztikai interjúk adatai. Az Új magyar nyelvjárási atlasz koncepciójához 77 magyarországi kutatóponton összesen 600 résztvevővel készült feldolgozható és értékelhető szociolingvisztikai interjú. A hangarchívumban ennél több szerepel, ám a végső elemzéshez néhány azokból nem használható fel, legalábbis ahhoz a kutatáshoz, amelyekhez az adatbázis összeállítása elindult. Ennek két oka van: 1. A gyűjtők csak úgy tudták kikérdezni a kérdőívet, hogy egyszerre két adatközlő vett részt a beszélgetésben, ami technikailag (pl. egymás szavába vágnak) és tartalmilag (pl. nem mindketten válaszolnak minden kérdésre, és/vagy befolyásolják egymást a válaszadásban) is problémás. 2. A kutatóponton két különböző időpontban történt terepmunka az ÚMNyA.-hoz, de a gyűjtő(k) azonos adatközlő(k)höz is visszamentek, tehát voltaképpen duplumok születtek. Megjegyzendő, hogy ezek a felvételek sem haszontalanok, hiszen sok tanulsággal járhat egy beszélő két különböző alkalommal elhangzott véleményének összevetése, miként annak a vizsgálata is, hogyan hat egyik adatközlő nyelvi attitűdje a másikéra, ki hogyan változtatja meg véleményét a beszélgetés során a mellette ülőhöz igazodva, vagy éppen tart ki sajátja mellett.

Az ÚMNyA. 2007 és 2012 között végzett gyűjtőmunkálatai során a következő kutatópontokon készültek szociolingvisztikai interjúk (országgrészenként betű- és nem időrendben; zárójelben az interjúk számával):

Nyugat-Magyarország: Acsalag (9), Bakonyszentlászló (6), Dad (10), Decs (12), Egyházaskörde (8), Felsőnyék (10), Gölle (7), Káld (10), Kapolcs (5), Kovácskida (8), Lipót (6), Magyargencs (2), Mesztegnyő (13), Mihályi (12), Pakod (10), Páprád (6), Rábagyarmat (10), Soponya (5), Sukoró (6), Szalafő (12), Senta (10), Szentgyörgyvölgy (8), Szilsárhány (10), Tapolcafő (7), Úny (10), Velem (6), Viszák (10), Vörs (6), Zengővárkony (10).

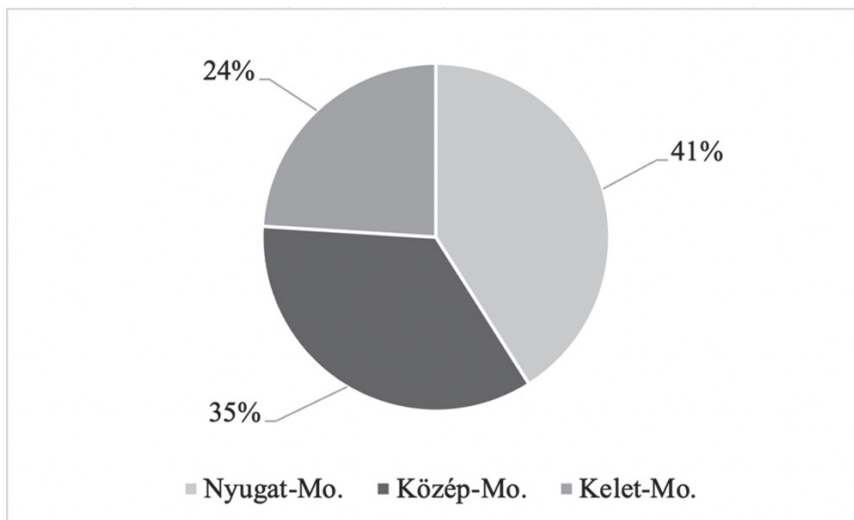
Közép-Magyarország: Bugyi (9), Dormánd (8), Dunapataj (5), Dunavecse (5), Érsekcsanád (8), Fajszt (8), Gyón (10), Hévízgyörk (10), Ipolytölgyes (10), Ivád (9), Izsák (9), Jászákóhalma (9), Karancslapujtő (10), Kiskunhalas (2), Kislénmed (10), Ludányhalászi (9), Mátrásrét (1), Mogyoród (11), Nagykőrös (7), Öcsöd (10), Patak (10), Páty (5), Pély (7), Szeremle (4), Tápia-szentmárton (10), Uszód (3), Verpelét (5).

Kelet-Magyarország: Algyő (3), Biharugra (10), Földeák (7), Gelej (10), Hermánszeg (5), Hosszúpályi (5), Kék (9), Kiskundorozsma (8), Kunágota (4), Nagybózsza (10), Ópusztaszer (2), Pusztafalu (11), Ricse (8), Szegvár (18), Szinpetri (1), Szuhogy (2), Tiszacsege (8), Tiszadob (8), Tiszakerecseny (4), Viss (11).

Az egyes országrészek nem azonos arányban képviseltetik magukat a mintában. Miként az 1. ábra bemutatja, az ország nyugati felén közel kétszerannyi interjú (244 db) készült, mint a keleti felében (144 db).

1. ábra

Az egyes országrészekben gyűjtött adatok megoszlása
(n = 600; Mo. = Magyarország)
(Saját munka)

Meglehetősen nagy eltérés mutatkozik az összesített mintában a nemi arányokat illetően is: 350 nő (58%) és 250 férfi (41%) válaszolt a szociolingvisztikai kérdőív kérdéseire, bár közismert, hogy ez nem áll távol az ország népességének általános megoszlásától e téren. A Központi Statisztikai Hivatal 2011-es (tehát a gyűjtés idején aktuális) népszámlálási adatai szerint a 9.937.628 fős magyarországi népesség 53%-a nő, 47%-a férfi volt (vö. KSH).

Míg a 61–70 éves és a 71 éves kor fölötti korosztályok egy fő híján azonos létszámban (183, illetve 184 fő; 30,5% és 31%) jelennek meg a mintában, a 46–60 éves korosztály tagjai közül már csak 139 fő (23%), a legalacsonyabb számban pedig a 45 év alattiak, akik létszáma csupán 92 fő (15%); 2 főről nem ismert ez az adat. A két legfiatalabb résztvevő így egy 25 éves rábogyarmati női és egy izsáki férfi adatközlő, a legidősebb egy 96 éves sukorói női adatközlő.

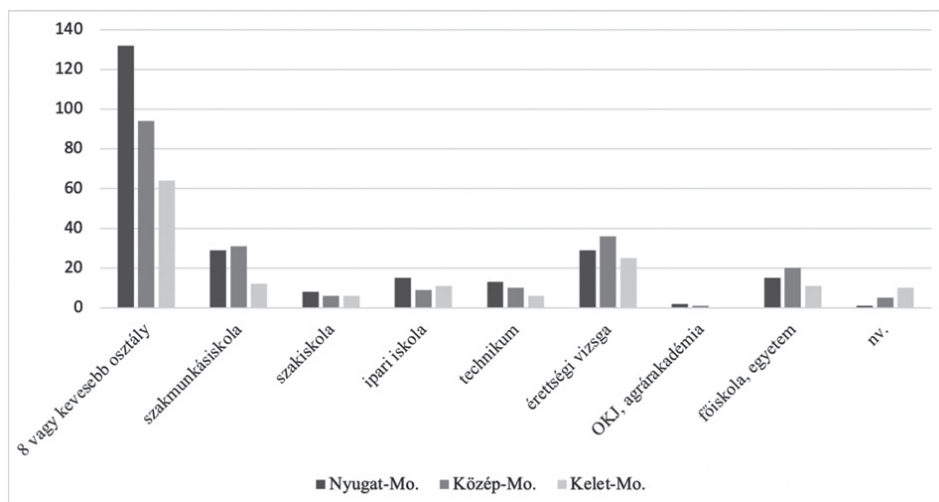
Az iskolázottságot tekintve kiugróan magas a 8 vagy kevesebb osztályt végzettek száma: 290 fő, ami a teljes minta közel fele (48%). Összesen 72 fő végzett szakmunkásiskolát legmagasabbként, 20 fő szakiskolát, 35 fő ipari iskolát. 90 fő (15%) érettségi vizsgát tett, 29 fő technikumot végzett, 3 fő OKJ-s képesítést szerzett, 46 fő (8%) pedig főiskolai vagy egyetemi diplomát (2. ábra). Megjegyzendő azonban, hogy a köznevelés standardközpontúsága és egynormájúsága, amely általában éppen a gyűjteni és vizsgálni kívánt nyelvjárási jelenségeket bélyegzi meg, voltaképpen rákényszeríti a nyelvhasználókat e jelenségek elhagyására, elrejtésére. Emiatt a projekt deklarált célja volt, hogy alacsonyabb iskolázottságúakat kérjen fel a kutatásban való részvételre. Összesen 15 fő iskolai végzettségéről nem áll rendelkezésre adat. A legalacsonyabb iskolai végzettsége egy 61 éves kéki női adatközlőnek volt három általános iskolai osztállyal, a legmagasabb végzettség pedig az egyetemi diploma, amellyel a kutatás 8 résztvevője bír.

2. ábra

Az adatközlők végzettségének megoszlása országrészenként

(n = 600)

(Saját munka)

A teljes minta nemre, életkorra, és iskolázottságra vonatkozó adatait az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat

Összesített adatok az ÚMNYA. projekt keretében rögzített magyarországi szociolingvisztikai interjúk adatközlőiről, országrészek, nem, életkor és iskolai végzettség szerint, valamint összesen

(n = 600; Ny. = Nyugat-, Kp. = Közép-, K. = Kelet-Magyarország)

(Saját munka)

Független változó	Kategória	Ny.	Kp.	K.	Összesen	%
Nem	nő	141	116	93	350	58
	férfi	103	96	51	250	42
Életkor	45 év alatti	38	33	21	92	15
	46–60 éves	53	58	28	139	23
	61–70 éves	78	62	43	183	30,5
	71 év fölötti	75	58	51	184	31
	nincs válasz	0	1	1	2	0,3

Iskolai végzettség	8 vagy kevesebb osztály	132	94	64	290	48
	szakmunkásiskola	29	31	12	72	12
	szakiskola	8	6	6	20	3
	ipari iskola	15	9	11	35	6
	technikum	13	10	6	29	5
	szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségi	29	36	25	90	15
	OKJ, agrárakadémia	2	1	0	3	0,5
	főiskola, egyetem	15	20	11	46	8
	nincs válasz	1	5	10	16	3
Összesen		244	212	144	600	100
%		41	35	24	100	

3. Az adatbázisról. Az interjúk vonatkozó részeinek lejegyzése után a válaszokat adatközlőként a megfelelő kérdésekhez rendelve táblázatba rendeztem. A válaszokat egymagam, manuálisan, tehát például beszédfelismerő szoftver használata nélkül dolgoztam fel, hogy a szubjektív adatokat átfogóan és megfelelő módon értelmezhessem, figyelembe véve például az adatközlők nevetését, hangsúlyait, hezitálását vagy éppen a nyomatékossítást gyanánt (és nem vagy nem csupán megakadásjelenséggént) elhangzó szóismétléseit. A személyes feldolgozás egy további előnye, hogy több esetben csak így kaphatunk teljes körű választ a feltett kérdésekre: például általános jelenség volt, hogy még az eldöntendő kérdésekre sem egyszerű igen vagy nem válaszok érkeztek, hanem hosszabb magyarázatok hangoztak el. Gyakori az is, amikor az adatközlő saját magát cáfolja meg a válaszadás során, miközben – esetleg életében először – alaposabban átgondolja a kérdést. Az is gyakori eset, amikor kiderül a válaszból, hogy az adatközlő másként értette a kérdést, mint amire az a kutatók eredeti szándéka szerint vonatkozott.

A lejegyzett és feldolgozott hangfelvételek hossza legkevesebb 100 óra, ha egy adatközlőre 10 percet számolunk, de sok adatközlő olyan hosszú válaszokat adott, hogy akár 30-40 percig is eltartott csak a szociolingvisztikai kérdőív csak itt vizsgált kérdéseinek a megbeszélése. Volt olyan kutatópont, ahol sok vagy valamennyi adatközlő inkább csak túl akart lenni az interjún, mert kevés ideje volt rá, esetleg mert félt attól, hogy „helytelen” válaszokat ad, vagy éppen természeténél fogva szűkszavú. Máshol viszont az átlagosnál jóval nagyobb terjedelmű interjúk születtek, amelyek során az adatközlők szívesen fejtették ki nézeteiket vagy gondolkodtak el hangosan ilyen jellegű nyelvhasználati kérdéseken, így tőlük gyakrabban, több kérdés kapcsán használható fel szemléltető idézet a kutatási eredményeket bemutató, fent említett tanulmányokban. Több interjúban előfordult, hogy egy-egy kérdés kimaradt, vagy elhangzott ugyan, de az adatközlő voltaképpen nem (akár hosszas magyarázatával sem) válaszolta meg.

Amint azt az előző pont részletesen is ismertette, összesen 77 magyarországi kutatópont 600 adatközlőjének 13 kérdésre adott válasza került be a táblázatba. Mindez nyilvánvaló módon egy szinte beláthatatlanul nagy méretű, csupán digitálisan kezelhető adatbázis eredményezett, amely papíralapon nem közölhető. Külön sorokban tartalmazza az egyes, kutatópontok szerint csoportosított adatközlők valamennyi, a jelen kutatásban vizsgált

kérdésre adott válaszát – nem csupán igen/nem adatokat, hanem pontosan idézett, hosszabb-rövidebb magyarázatokat, monológokat is –, vertikálisan nézve pedig külön oszlopokban láthatók az egyes kérdésekre adott válaszok valamennyi, eddig vizsgált adatközlőtől.

Az adatbázis terjedelmét és összetettségét a 2. és 3. táblázatok szemléltetik. Előbbi egyetlen kutatópont valamennyi adatközlőjének csupán egyetlen kérdésre adott válaszát mutatja be, míg utóbbi a fent említett kutatáshoz feldolgozott összes (13) kérdésre adott választ két kutatópont egy-egy adatközlőjétől. A válaszok két oszlopa egyúttal azt is hivatott szemléltetni, hogy milyen különbségek tapasztalhatók a válaszok terjedelmét és jellegét illetően az adatközlők hangulatától, hozzáállásától, idejétől, lehetőségeitől, a gyűjtőkkel való kapcsolódásuk minőségétől, és általában véve az in situ körülményektől is függően, amelyen adott esetben a nagy tapasztalattal bíró, a nyugodt hangulat megteremtésére törekvő, közvetlen gyűjtők sem tudnak mindig változtatni. Az idézetek közlésének egyik további célja, hogy megmutassák, milyen sokféle más, részben kapcsolódó kutatási témához is hasznosak lehetnek ezek a gondolatok, akár csupán kiegészítő adalékként egy másik vizsgálat elvégzéséhez, akár ezeken az adatokon alapuló, további kutatások megvalósításához. A részleteket, a kutatási, illetve elemzési céloknak megfelelően, általában a spontán beszédre jellemző és az interjúhelyzettől különösen motivált megakadásjelenségek többsége, valamint dialektológiai lejegyzés nélkül közlöm.

2. táblázat

A Somogy megyei Vörs kutatópont 7 interjúalanyától
kapott válaszok az ÚMNYA. projekt szociolingvisztikai kérdőívének 235. kérdésére
(Saját munka). Gyűjtő: Ilyefalvi Emese

Interjúalanyok és adataik	235. Véleménye szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul?
73, nő, 8 osztály	Nem tudom. Mondjuk, énnekem, ugye, furcsa, hogyha én, például zalaít hallok, mert már ott is másképp ejtik ki, akkor Vas megyébe is másképp ejtik ki, mint itt Somogyba, nálunk. [...] Nem tartom csúnyának, csak ugye az, hogy másképp ejtik ki, hogyha valamit mondanak, mint itt, nálunk.
64, férfi, szakmunkás	Töltöttünk egy hetet Erdélybe. [...] nem tudtam megunni azt a szép beszédet. [...] Nem tudom, ha ott lagnák, hogy meg tudnám-e szokni azt a palócosat, merthogy meghallgatom, mert azért a tévébe is halljuk, hát ők úgy tudnak beszélni, mi meg így.
68, nő, 8 osztály	Nem. Ugye mi azt... nekünk furcsa, ugye, mert hallja az ember a rádióba mindent, de ott úgy beszélnek, énnekem olyan természetes, azoknak, ugye, úgy, olyan beszédjük. Énnekem nem furcsa, és nem is csúnya, nem.
65, nő, szakmunkás	Persze, hogy van. Van, ahol csúnyábban beszélnek. Itt azért most már a gyerekek iskolába járnak, azért ragad rájuk, szóval sokkal szebben beszélnek azért, mint az idősebb korosztály. Látszik azért rajtuk, hogy más környezetbe, más közegekbe forgolódnak, nemcsak itthon vannak, aztán hallják azt a megszokott beszédet. [...] Hát végülis ezt én nem tudom eldönteni. Hát annyira nem vagyok oda érte [a nagyon tájszólásos beszédért].

65, férfi, 6 osztály	Van, hogyne volna. Át köll menni a Dunán. Mindjárt egész másképp beszélnek. [...] Nehezebb megérteni. Nem azt mondják, hogy üljél le, hanem tanyázzon le, mondjuk. Nem tudtam elsőbe, mi, csak álltam, néztem, megkérdeztem, hát mit mond, azt mondja, hogy...mutatta a szék, hogy tanyázzon le, hogy üljön a lócára. Aztán csak néztem, hogy mire üljek, a padra?
35, nő, érettségi	Hát szerintem nem beszélnek csúnyán, csak hogyha tájszólással beszél, lehet, hogy én nem értem, nem úgy fejezem ki magam, de szerintem az attól nem csúnya, ez hülyeség szerintem.

3. táblázat

A Zala megyei Szentgyörgyvölgy és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Ricse kutatópont egy-egy interjúalanyától kapott válaszok az ÚMNYA. projekt szociolingvisztikai kérdőívének 13 kérdésére (Saját munka). Gyűjtők: Szentgyörgyvölgy: Bárh János és Schultz Judit, Ricse: Szoták Szilvia

A hivatalos kérdőívben szereplő kérdés	Válaszok	
	Szentgyörgyvölgy, 65, nő, 8 osztály	Ricse, 39, nő, szakmunkás
221. Beszélnek-e itt, ezen a településen tájszólásban?	Hát az idősebbek még beszélnek.	Nem.
222. Szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken?	Én már úgy, hogy csúnyább. [...] Igen, már, hogy így esetleg így valaki jön és mondja, hogy mennyivel szebben beszé, mint mi.	Nem gondolom.
223. Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között?	Van, nagyon sok.	Igen. [Miben?] Régies akcentus, esetleg egy-egy szó mást is jelent.
224. Kik beszélnek a régi tájszólást a településen? Csak az öregek vagy fiatalok is?	Nem, biztos, hogy nem [tanulják meg ezt a régi beszédmodot a fiatalabbak], mert engem is megszólalnak.	Öregek.
225. Mit gondol, megmarad itt a nyelvjárási beszédmod a jövőben is?	El fog tűnni.	Nem gondolom.
227. Sajnálna, ha megszűnne településükön a nyelvjárási beszédmod?	Hát most én lehet, hogy nekem mindegy, hogy eltűnik-e vagy nem, de szép lenne, ha megmaradna.	Igen.
228. Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint itthon/otthon családi körben?	Igyekszek [kicsit másképp beszélni] [...] Hát egy picit nem úgy ejtem ki a szavakat.	Igen.
230. Szokták-e ugratni, csúfolni ennek a településnek a lakóit az itteni beszédmod miatt a szomszéd települések lakói?	Hát nem tudom. Szerintem nem. Inkább egymást szokták székálni a zalaiak meg vasiak, szokták mondani, hogy sötét Zala, meg Vas megyeiek mondták, hogy sötét zalaiak, merthogy itt később kell a nap. Ez még most is megy, igaz viccből.	Megjegyezni megjegyzik, de nem gondolom úgy, hogy csúfolnák.

231. Itthon/otthon, családi körben a helyi szokás szerint beszélnek vagy ahogy a televízióban meg a rádióban hallják?	Hát inkább a helyi szokás, mert az a megszokott.	Helyi szokás szerint.
232. Tetszik-e Magának/Maguknak az itteni beszédmód?	Szerintem tetszik.	Igen.
233. Előfordult, hogy megszökták nyelvjárási beszédmódja miatt? Ki és hol?	Nem.	–
234. Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszédmódját?	Most hiába szégyellem, ha így beszélek.	Nem.
235. Véleménye szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul?	Csúnyán talán nem beszélnek azért.	Nem hiszem.

4. Kitekintés. Az Új magyar nyelvjárási atlasz anyaggyűjtése során készült interjúk – a dialektológiai és a szociolingvisztikai jelenségekkel foglalkozók egyaránt – végtelen mennyiségű kutatási témát, irányt, lehetőséget hordoznak magukban. Folytatásra érdemes volna például a többi szociolingvisztikai jellegű kérdésre adott válasz feldolgozása is, így például a köszönési formáké vagy a grammatikalitási ítéleteké.

Elengedhetetlen volna a külföldi kutatópontokon rögzített szociolingvisztikai interjúk feldolgozása. Elsőként az, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy a tervekhez képest hol milyen számokkal és rétegzettséggel valósult meg az adatgyűjtés, miként a hazai szociolingvisztikai interjúk esetén elsőként jelen tanulmány ad erről pontos képet. Másodszor a szövegek lejegyzése, elemzése, összevetése különféle szempontok, valamint országrészek szerint. Harmadszor az eredmények összevetése a magyarországiakkal.

Nyilvánvalóan szükséges volna a hangarchívum egyébként nagyobb részét kitevő dialektológiai interjúk feldolgozása, mind a magyarországiaké, mind a külföldieké. A szociolingvisztikai jellegű kérdésekre adott válaszok is leginkább annak a fényében lennének értelmezhetők, ha pontos képünk volna az adatközlők, illetve a kutatópontok nyelvhasználatának regionális nyelvi sajátosságainak a jellegéről és mértékéről, változásáról az egy kutatóponton belüli, különböző életkorú résztvevők tekintetében, továbbá a Nagyatlasz adataival összevetve – azaz látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok elvégzésére egyaránt lehetőség kínálkozik.

Mindezek alapja pedig a már említett adatbázis létrehozása volna. Tehát az, hogy az ÚMNyA. projekt során rögzített felvételekből kinyerhető adatok, sőt a szociolingvisztikai kérdések kapcsán az azok alapjául szolgáló interjúrészletek is, egyszer mindenki vagy legalább a kutatóközösség számára elérhetővé váljanak egy könnyen kezelhető, online adatbázis formájában, természetesen szerkesztés és annotálás után. Egy olyanban, amelyben kutatópontok, adatközlők, nem, életkor, iskolázottság, kérdések és válaszok, illetve kulcsszavak alapján bárki végezhetne szűréseket, kereséseket saját kutatási, oktatási vagy egyéb céljának, érdeklődésének megfelelően.

A hazai szociolingvisztikai interjúk egy részéből most bemutatott adatbázis ennek csupán a töredékét tenné ki. Míg azonban ezeknek a részleteknek a feldolgozása egy néhány

éves egyéni kutatási projekt során is lehetséges volt, még ha feszes tempóban is, a fent írt – egyre égetőbb – feladatok viszont már kizárólag kutatócsoport(ok) többéves vagy akár több évtizedes munkája során lennének megvalósíthatók.

Kulcsszók: szociolingvisztika, nyelvi attitűd, nyelvi-nyelvjárási tudat, ÚMNYA., adatbázis.

Hivatkozott irodalom

- IGLAI EDIT 2017. *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárási atlasz alapján*. Doktori disszertáció. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- KISS JENŐ 2006. Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükségessége voltáról. *Magyar Nyelv* 102: 129–142.
- KISS JENŐ 2010a. Előzetes az Új magyar nyelvjárási atlasz szociolingvisztikai tanulságaiból. *Magyar Nyelvőr* 134: 385–389.
- KISS JENŐ 2010b. A New General Atlas of Hungarian Dialects is Forthcoming. *Studia Slavica Hungarica* 55: 303–306.
- KSH = A Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási adatbázisa. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis> (2024. 05. 20.)
- MNYA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1968–1977.
- PARAPATICS ANDREA 2012. Nyelvi attitűdök a szlengről az Új magyar nyelvjárási atlasz adatközlőinek tükrében. In: PARAPATICS ANDREA – CSERNÁK-SZUHÁNSZKY DEBÓRA szerk., *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 1–11.
- PARAPATICS ANDREA 2022. Nyugat-magyarországi beszélők nyelvi-nyelvjárási attitűdjei. Részeredmények. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 1: 85–105.
- PARAPATICS ANDREA 2023. The sociolinguistic survey of the New General Atlas of Hungarian Dialects project and its partial results. *Linguistica Silesiana* 44: 105–120.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2011. Nyelvjárások a peremvidéken és szórványban. In: KOLLÁTH ANNA – GRÓF ANNAMÁRIA szerk., *Szépbe szőtt hit... Köszöntő könyv Varga József tiszteletére. Múratáj* 10/1–2: 289–295.

On the sociolinguistic interviews of the New General Atlas of Hungarian Dialects project Presentation of the sample collected in Hungary

The paper deals with the sociolinguistic interviews recorded in Hungary by the New Hungarian Dialect Atlas project. As part of a three-year research, the author analyzed the responses of the entire Hungarian sample to thirteen sociolinguistic questions. To do this, she first examined the audio archive in detail to see how the data collection was carried out compared to the work plan, i.e., at which research points, how many informants and with what background were evaluable interviews conducted. Through selection and processing, the article is the first to provide details of the sample since the end of the project in 2012, including its stratification by area, gender, age, and education. The responses of the individual participants to the questions examined in the research mentioned are contained in an enormous table that is not yet accessible – the data and answers of 600 subjects

from 77 data collection sites in total. In order for the project's sound archive (not just the data of the interviews processed so far) to be really available for use, the study emphasizes the need to create an open access, easy-to-use and searchable database based on various criteria.

Keywords: sociolinguistics, language attitudes, language and dialect awareness, New General Atlas of Hungarian Dialects, database.

PARAPATICS ANDREA
Pannon Egyetem Humántudományi Kar

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Prószéky Gábor és a Számítógépes Nyelvészet 35 éve*

1. Miért aktuális a Számítógépes Nyelvészet, 35 évvel megjelenése után? A köszöntéshez azért, mert Gábor (eddigi) pályájának felezőpontjára esik, és ezzel egyben a szakma (eddigi) pályájának felezőpontjára is! A méltatáshoz pedig azért, mert ez egy jó könyv, érényei (melyek egyben Gábor érényei) 35 év távolságból még világosabban látszanak.

Maga a gondolat, hogy a fordítói munka mechanikus, tehát elvben számítógéppel is elvégezhető, egyszerre merült fel WARREN WEAVER méltán híressé vált levelében, melyet a kibernetika egyik atyjához, NORBERT WIENERhez intézett (1947, megjelent WEAVER 1955-ben) és ANDREW DONALD BOOTH – egyebek közt a mágnesdob-memória egyik feltalálója – egy 1947-es memorandumában (BOOTH 2003). Az első működő rendszerek hét évvel később, 1954-ben láttak napvilágot: Amerikában a híres Georgetown-IBM kísérlet orosz → angol irányban, Angliában pedig az APEXC gépen a Bierkbeck College-ban, angol → francia irányban.

2. Előttörténet. Akkoriban hárman voltunk ifjú törökök a Nyelvtudományi Intézet 13-as szobájában: Kálmán László, Prószéky Gábor és én. Maga a szoba Kiefer Ferenc és Szépe György főnökleite alatt az „Általános, alkalmazott, és elméleti nyelvészeti (fő)osztály” névre hallgatott, ahol mi, ifjak a legtöbbet a nálunk 4-5 évvel idősebbektől tanultuk: Komlósi András, Bánréti Zoltán, Szabolcsi Anna, Kenesei István, É. Kiss Katalin, Kontra Miklós, Bakró-Nagy Marianne „mentoráltak” minket. A többi fiatal, Törkenczy Miklós, Bartos Huba, Siptár Péter később kapcsolódtak be, és a következő generációra még 4-5 évet várni kellett.

Gábor a könyvet először 1985-ben zárta, én már Stanfordinból kommentáltam, végül 1989-ben jött ki. Kenesei 1987 október 13-i e-mailjében ezt írta: „Bocs, ha elfelejtettem az intézeti magyar ábécét, de sohase használtam”. Mint ebből is kiderül, a „Prószéky-kód” már akkoriban is nélkülözhetetlen volt. (Ma már, azt hiszem, az egész világon egyedül én

* Előadásként elhangzott Prószéky Gábor 70 éves köszöntésén a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén, Budapesten, az ELTE BTK-n, 2024. május 14-én.